

بررسی مکتوبات انتقال یافته شرفنامه به مجموعه اوزبکان

یزدان فرخی^۱

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۷/۸/۱۰
تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۳/۱۳

چکیده

بی تردید پیروی از الگوی مکتوبات حکومتی، سنتی دیوانی محسوب می‌شود و به نظر می‌رسد به طور کلی در انتقال مکتوب به عنوان یک واحد نوشتاری دیوانی از یک مجموعه به مجموعه دیگر، تفاوت‌هایی به وجود می‌آید که عمدتاً تحت تأثیر شرایط و محیط فکری، زبانی، و سیاسی ... کاتب متأخر است و این مسئله، به لحاظ آگاهی‌های تاریخی و نیز دانش سندشناختی با اهمیت است. انتشار مجموعه اوزبکان و پژوهش در مورد موضوع اسناد و مکتوبات آن - که حکایت از تأثیرپذیری این اثر از مجموعه مکتوبات شرفنامه داشت - نویسنده را بر آن داشته است تا با توجه به آنچه پیش از این گفته شد، به مقایسه و سنجش مکتوبات مشابهی از هر دو مجموعه که در دو دوره متفاوت به رشته تحریر درآمده‌اند، دست یازد. بدین منظور تلاش می‌شود به کمیت و کیفیت انتقال مکتوبات و تفاوت‌های احتمالی هر دو اثر پرداخته شود. برای مقایسه تفاوت‌های مکتوب اصلی (شرفنامه) با مکتوب اخذ شده (مجموعه اوزبکان) به چهار موضوع تصحیف، جابجائی کلمات، افتادگی و افزودگی، و تغییر پرداخته می‌شود. نتیجه گرفته می‌شود که مجموعه اوزبکان ۰۱ مکتوب از شرفنامه نسخه برداری کرده است. نسخه برگردان رویمر برای چاپ شرفنامه (دست کم در این مکتوبات) در بیش تر موارد در مقایسه با مجموعه اوزبکان دارای برتری‌هایی است. افزون بر این، رونویسی مکتوب نه تنها تحت تأثیر لغزش‌های کاتب قرار داشته، بلکه محیط فرهنگی، اجتماعی، زبانی و غیره کاتب نیز در مکتوب جدید خود را نشان می‌دهد. افزودگی‌ها و عباراتی که در نسخه رویمر (نسخه اساس رویمر، نسخه کتابخانه استانبول است) وجود ندارد، باید مورد مطالعه مجدد و دقت بیش تر قرار گیرد. زیرا معلوم نیست که اضافه‌های موجود از کاتب جدید است یا افتادگی‌های نسخه رویمر.

کلید واژه‌ها:

منشآت / شرفنامه / مجموعه اوزبکان / بازنویسی / کاتبان / عوامل فرهنگی و تربیتی / عوامل فردی / عوامل اجتماعی

طرح مسئله

موضوع جمع‌آوری رونوشت از اسناد و مکتوبات دیوانی در مجموعه‌هائی با عنوان «منشآت»، سنت و قدمت بسیار درازی در میان دبیران ایرانی داشته است. این مجموعه‌ها، به عنوان الگوی (کاربرگه) دبیران نوآموز و تازه‌کار، همواره مورد استفاده بوده و نیز یکی از اسرار تداوم سنت دیوانسالاری ایرانی محسوب می‌شود. منشیان مشهور در دیوان انشا (رسایل، طغرا)، معمولاً در دوران پیری و فراغت از مقام به تدوین مکتوبات خود می‌پرداختند و آن را در مجموعه‌هائی با عنوان‌های خاص مثل «دستور دبیری»، «عتبه‌الکتابه» - که در حقیقت از مجموعه‌های مشهوری محسوب می‌شوند - جمع‌آوری می‌کردند (آثار یاد شده، در ایران سال‌ها پیش به تصحیح رسیده و مقدمه هریک، مطالب سودمندی در مورد انشا عرضه می‌کند. (میهنی، ۱۳۷۵؛ جوینی، ۱۳۸۴)

از ویژگی‌های این دسته از آثار، تغییر یافتن ترتیب و ساختار و بخشی از سداصلی مکتوبات مثل تحمیدیه، تاریخ و در مواردی اسامی خاص است. در برخی از مجموعه‌ها واژه **فلان** به کار می‌رفت. گاهی نیز به طور کلی از متن رونویسی شده سند حذف می‌شد (paul, ۱۹۹۸, ۴۵۵). با این‌که به طور معمول منشیان تنها آثار نوشته شده خود را در مجموعه‌ها گرد می‌آوردند، اما با بررسی دستورالکاتب فی تعیین المراتب (یکی از متون مشهور در زمینه انشا)، چنین برمی‌آید که نه تنها این مجموعه‌ها از آثار قدما الهام می‌گرفت، بلکه در مواردی نیز بخشی از مطالب آثار پیشین را در مجموعه مکتوبات خود گردمی‌آوردند. به عنوان نمونه، منبع یاد شده از منبع متقدمی چون چهار مقاله، مکتوباتی (روایت‌هائی) اخذ کرده است.

محمد بن هندوشاه نخجوانی، منشی مشهور دربار ابوسعید ایلخانی، در فرایند اخذ روایات امانتداری را رعایت کرده و حتا درباره مفاد تاریخی آن‌ها تردیدی نداشته است؛ به طوری که حتا لغزش‌های تاریخی چهار مقاله را نیز به همان صورت تکرار کرده است. (فرخی، ۱۳۸۶، صص ۳۵۵-۳۵۶)

اما از سوی دیگر، گاهی عناصر و واژه‌هائی را که در دوره مؤلف اصطلاح رایجی برای آن وجود داشته، به نمونه هم‌دوره یا حوزه تمدنی (زمانی یا منطقه‌ای) خود تبدیل کرده است، مانند واژه «دبیر» که به صورت «کاتب» تحریر شده است و یا کاربرد «عاقل» برای الپتکین در دوره سامانیان به جای «ترکی خردمند». (نخجوانی، ۱۹۶۴، ص ۱۰۲؛ بسنجید با عروضی، ۱۳۸۱، ص ۲۳)

در مورد اخیر، احتمالاً هدف نخجوانی برداشتن حساسیت ولی‌نعمتان «ترک زبان» خود از این‌که عاقلی استثنائی در میان ترکان بیابد، بوده است و به هر شکل، این مسئله نشان‌دهنده تأثیر درخور بررسی و سنجش‌پذیر فضای واژه‌شناختی دوره کاتب متأخر بوده که به نظر می‌رسد این تغییرات محیط فرهنگی، مذهبی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی را منعکس می‌کند. از این رو با سنجش تفاوت‌های مکتوبات اخذ شده، علاوه بر بهره‌های تاریخی در حوزه‌های مختلف تمدنی دو مجموعه، روش و نگاهی خاص در زمینه دانش‌سنجی عرضه می‌شود.

به‌تازگی مجموعه مکتوباتی مربوط به حوزه ماوراءالنهر (فرارود) و دوره تیموریان به طبع رسیده است که هدف از انتشار آن، عمدتاً بررسی و مقایسه اسناد منشآت با نمونه‌های اصلی اسناد، تحقیق پیرامون اسناد رونوشت شده یا غیراصلی و تلاش برای نظام‌مند کردن آن‌ها برای سهولت کاربرد در تحقیقات و افزودن به دانش‌سنجی است (نگارنده این سطور، در مقاله‌ای مجزا به نقد و بررسی این اثر پرداخته است).

مؤلف اثر یاد شده، از این مکتوبات به عنوان «اسناد غیرآرشیوی» یاد کرده است (صفت‌گل، ۱۳۸۵، ص ۷۸). وی، پژوهش خود را براساس سه مجموعه تقریباً همگون و متعلق به حوزه تمدنی ماوراءالنهر انجام داده است. مجموعه‌ها، فاقد مؤلف و گردآورنده و مربوط به سه دوره تیموری و اوزبکان، صفوی و امیران بخارا است. یکی از نتایج این پژوهش، اشاره به تأثیرات مجموعه‌ها بویژه مجموعه اوزبکان، از منشآت مشهور دیگر است. بررسی و مقایسه اسناد انتقال یافته به مجموعه‌های

دیگر، نشان‌دهنده اهمیت مجموعه تأثیرگذار، اختلافات زبانی هر دو مجموعه، تغییراتی که در رونویسی و وام‌گیری از مجموعه اعمال می‌شود، بررسی نسخه‌های قابل اعتماد از هر دو مجموعه و از همه مهم‌تر، بررسی نگاه و بینش حاکم بر گردآورنده مجموعه تأثیرپذیر برای تبدیل و یا تغییر مفاهیم گوناگون در مکتوبات است.

پژوهش‌سندشناسانه اخیر، نشان داده است که مجموعه اوزبکان به صورت ویژه‌ای از شرفنامه، اثر مشهور خواجه عبدالله مروارید کرمانی تأثیر پذیرفته است (از مجموعه مکتوبات موجود در این مجموعه، نزدیک به ۷ مکتوب از شرفنامه گرفته شده. صفت‌گل، ص ۵).

خواجه عبدالله مروارید - که اثرش به انشای مروارید نیز مشهور است - مجموعه مکتوباتی است که وی در طول دوران فعالیت دیوانی خویش کتابت کرده است و عمدتاً به دوره تیموری و بویژه سلطان حسین بایقرا مربوط می‌شود. این اثر را، سال‌ها پیش (۱۹۵۱ م.) رابرت رویمر به آلمانی برگرداند و نسخه‌ای (کتابخانه استانبول) از آن به صورت نسخه برگردان همراه با پژوهشی در مورد جنبه با اهمیت دیوانی آن به زبان آلمانی منتشر شده است. (افشار، ۱۳۳۱، صص ۶۴۱-۶۴۴)

اثر منتشر شده رویمر، مشکلات محققان را برای استفاده علمی از این اثر برطرف نساخته است و این موضوع، به دلیل ارائه ندادن تصحیح انتقادی و علمی و بی‌توجهی به نسخه‌های موجود آن در ایران است.

نتیجه پژوهشی که براساس «مجموعه اوزبکان» انجام شده، نشان می‌دهد که این مکتوبات: «با آنچه در اثر عبدالله مروارید آمده، تفاوت‌هایی دارد. یک مورد عمده تفاوت، به شیوه نگارش و نیز املا کلمات مربوط می‌شود. به نظر می‌رسد نسخه خطی مورد استفاده رویمر در چاپ شرفنامه، نسخه‌ای مغلوپ بوده که در مواردی افتادگی‌هایی نیز در متن دارد. (صفت‌گل، صص ۵-۶)

از آن‌جا که نتیجه‌گیری مذکور فاقد ارجاع به عنوان‌های مکتوبات و صفحات هر دو متن است و در نتیجه، آمار دقیقی از میزان تأثیرپذیری مجموعه اوزبکان از شرفنامه

و مقایسه هر دو متن در دست نیست و لازمه نتیجه‌گیری دقیق، مقایسه و سنجش هر دو متن است، از این رو تلاش می‌شود در بررسی حاضر به کمیت و کیفیت انتقال مکتوبات و تفاوت‌های احتمالی هر دو پرداخته شود.

به منظور مقایسه تفاوت‌های هر دو مکتوب اصلی (شرفنامه) و مکتوب اخذ شده (مجموعه اوزبکان) جدول‌های این بررسی در سه بعد به سنجش خواهد پرداخت که با تعریف محدود شده این پژوهش عبارت‌اند از:

تصحیف: عبارت است از آنچه در هنگام رونویسی و نسخه‌برداری از منبع (یا نسخه) به اشتباه نوشته می‌شود و عمدتاً با بررسی پیش و پس جمله اصلاح‌پذیر است. وجود این مسئله، نشانه بی‌دقتی یا ضعف کاتب در نسخه‌برداری شمرده می‌شود.

جابجائی کلمات: این تفاوت به معنی جابجائی واژه‌ها در ترکیبات مثل اسامی خاص است. بی‌تردید روی دادن این تفاوت، مربوط به بی‌دقتی کاتب در هنگام رونویسی است.

افتادگی و افزودگی: در این مورد، کاتب مطالبی را به دلایل مختلف مثل رفع ابهام، نشان دادن حساسیت‌های فکری نسبت به موضوعی مثل تکریم و احترام به عناصر دینی و یا حذف بی‌احترامی‌های احتمالی از متن می‌کاهد یا به آن می‌افزاید. همچنین گاهی کاتب متأخر برای نشان دادن دانش و بیان خود، به تکمیل کردن مکتوب می‌پردازد و البته بی‌دقتی نیز سبب جانداختن واژه‌ها می‌شود که می‌باید موارد آن بررسی شود.

تغییر: در این تفاوت، واژه به طور کلی دگرگون می‌شود و فرق آن با تصحیف، در این است که واژه و ترکیب تفاوت یافته، شباهت ظاهری با عناصر پیشین ندارد. به نظر می‌رسد کاتب در این تفاوت به طور آگاهانه در مکتوب تأثیر می‌گذارد. ممکن است کاتب در انتخاب واژه جدید، سلیقه ادبی، حوزه زبانی، و شرایط سیاسی، مذهبی و مالی را در نظر داشته باشد. یک نمونه مشهور، تغییر واحدهای پولی به واحدهای عصر مجموعه جدیدتر است.

جدول شماره ۱ نشان راه حج جهت امیر احمد توکل برلاس

نوع تفاوت		مجموعه ازبکان		شرفنامه	
تغییر	جابجائی کلمات	افتادگی و افزودگی	تصحیف	مکتوب شماره ۲۵ به عنوان «نشان راه حج برای نظام الدین توکل احمد برلاس» ص ۱۵۳	«نشان؟! راه حج چیه امیر احمد توکل برلاس» برگ های 13a,12b,12a
			+	بر مریای ضمیر عینی سرایر <u>الی الابصار</u> و سویدای <u>خاطر</u> قدسی	س ۱ بر مریای ضمیر غیبی سرایر <u>اولی الابصار</u> و سویدای <u>خاطر</u> قدسی
			+	وادی الخیر... <u>تعظم</u> شعایر	س ۴ وادی <u>خیر... تعظم</u> شعایر
			+	تقدیس و <u>تمجید</u>	س ۵ تقدیس و <u>تحمید</u>
		+	+	ظلام <u>عمام... سعادت بخشید</u>	س ۶ ظلام <u>عمام... بخشید</u>
			+	هل من <u>شامل</u> هل من مستغفر	س ۷ هل من <u>سایل</u> هل مستغفر
			+	از جان و جنان <u>نواب</u> هدایت <u>انتصاب</u> اللهم لیبیک...تواند گشت	س ۸-۱۰ از جان و جنان <u>بجوانب</u> هدایت <u>انتساب</u> لیبیک اللهم لیبیک...تواند گشت
	+			نظام الدین <u>توکل احمد</u> برلاس	س ۱۲ برگ 12b نظام الدین <u>احمد توکل</u> برلاس
			+	از بدو...نشو <u>مضمون شجره</u> خلافت انتما	س ۱۳-۱۴ از بدو...نشو <u>غصون ثمره</u> خلافت انتما
			+	شغل جسیم <u>منصب</u>	س ۱۷ شغل جسیم <u>منقبت</u>
	+		+	تقدم ثابت و <u>کاین</u> داشته از بدایت صغر <u>نهایت</u> کبر	س ۱۸ تقدم ثابت و <u>کامن</u> داشته از بدایت صغر تا <u>کمال</u> کبر
		+	+	تعهد و تکفل شواعل <u>عظایم</u> امور	س ۱۹ تعهد <u>مشاعل و تکفل</u> شواعل <u>عظام</u> امور
	+			وهدایت <u>دلیل</u> مستقیم	س ۲۱ و هدایت <u>صراط</u> مستقیم
	+		+	قیاماً للناس را <u>بشارت اشارت</u> حقیقی وساطت سعادت یقینی <u>مستجمع</u> است	س ۲۴ قیاماً للناس را <u>باشارت بشارت</u> حقیقی و اشاره سعادت یقینی <u>مستمع</u> است
			+	از بارگاه <u>فلک</u> اشتباه	س ۲۵ از بارگاه <u>ملک</u> اشتباه
			+	مستحفظان <u>طریق</u>	س ۳۵ مستحفظان <u>طرق</u>
	+		+	<u>ممد</u> حراست و محافظت او بوده و سالم و <u>قائم</u> گذرانند و هر <u>جایی</u> که <u>مخوفه</u> باشد بدرقه <u>نمایند</u>	س ۳۶ و ۳۷ س ۳۶ و ۳۷ <u>مجد</u> حراست و محافظه او بوده و سالم و <u>غانم</u> گذرانند و هر <u>جا</u> که <u>مخوف</u> باشد بدرقه <u>دهد</u>

جدول شماره ۲، نشان احتساب هرات برای مولانا شهاب الدین عبدالله کرمانی
(مکتوبی با محتوی مذهبی)

نوع تفاوت		مجموعه ازبکان		شرفنامه	
تغییر	جا بجائی کلمات	افتادگی و افزودگی	تصحیف	مکتوب شماره ۲۲ به عنوان «نشان احتساب هرات برای مولانا شهاب الدین عبدالله کرمانی» ص ۱۴۹	«نشان مولانا عبدالله کرمانی» برگ های 24b,24a,23b
			+	ارکان دولت ابد اتصال و اعیان حضرت <u>گردون اجلال</u>	ارکان دولت ابد اتصال و حضرت <u>کر فوجلال</u>
			+	چون <u>سده</u> رفیع البناء	چون رفیع البناء
			+	فطرت کامل <u>خیرت همایون</u>	فطرت کامل <u>خیرت همیون</u>
			+	<u>قاطع</u> قواعد لعب و لهو و <u>قادر</u> مائر	<u>قاعم</u> قواعد لعب و لهو و <u>قادر</u> مائر
			+	<u>پر</u> قامت استقامت براننده آمده است و عمده <u>آمال</u> و زبده <u>اهل</u> خیر انجام	<u>و</u> قامت استقامت براننده آمده است و عمده <u>آمد</u> و زبده <u>اهل</u> خیر انجام
			+	رضای امر و ناهی	رضای <u>حضرت</u> امر و ناهی
			+	حکم... شعاع لازم الارتفاع و الارباع به نفاذ انجامید	حکم... شعاع لازم الارتفاع <u>لازال منقدا</u> <u>فی الاقطاع</u> و الارباع بنفاذ انجامید
			+	مولانا اعظم <u>الله الماجد..</u> الکرمانی	مولانا اعظم <u>تقیه الامجد..</u> کرمانی
			+	مناهج امالش به <u>ماء حر پیراسته</u> . حسبی و نسبی و <u>بسی</u> و فضایل موروثی	مناهج <u>آمالش بآثر خیر پیراسته</u> <u>است و نجابت نسبی و حسبی و</u> فضایل موروثی
			+	ولایت فوشنج که از <u>معظماء</u> اعمال	ولایت فوشنج که از <u>معظلمات</u> اعمال
			+	به مشارالیه <u>منصوب</u> دارند	به مشارالیه <u>منسوب</u> دانند
			+	منکرات از کسراوانی و <u>مذامیر</u> و <u>طنابیر</u>	منکرات از کسر اوانی و <u>مزامیر</u> و <u>طنابیر</u>
			+	اوزان <u>ذراع</u> و <u>تعین اشعار</u> و اقامت جمعه و <u>جماعات</u>	اوزان و <u>زرع</u> و <u>تعین اشعار</u> و اقامت <u>جماعت</u> و جمعه
			+	بنوعی در <u>تقید</u> این امر	بنوعی در <u>تنفید</u> این امر
			+	در تقویت و تمشیت مهمات <u>شرعیه</u> تکاسل و تغافل نورزند	در تقویت و تمشیت مهمات تکاسل و تغافل نورزند
			+	*	<u>ازین نموده تجاوز نکنند</u>

* علامت خط فاصله در تمامی جدولها، نشانه نبودن عناصر موجود در مکتوب دیگر است.

جدول شماره ۳، نشان صدارت مولانا محمد طیب				
نوع تفاوت		مجموعه ازبکان		شرفنامه
تغییر	جا بجائی کلمات	افتادگی و افزودگی	تصحیف	مکتوب شماره ۲۵ به عنوان «فرمان صدارت مولانا محمد طیب خاصه» صص ۴۸-۱۴۶
		+		صدر <u>حکمت</u> کامله جناب حکیم
			+	<u>جوهر</u> حمدی
				که <u>انفاس</u> روح اللهیش
			+	که به...زمره بنی آدم لازم و <u>مقیم</u> است
				که به...زمره بنی آدم لازم و <u>متحتم</u> است
	+			ثم علم الابدان ثم علم الادیان
			+	مستعد <u>اداء</u> ارکان عبادت
			+	<u>حراست</u> کشتزار آخرت
	+		+	همت <u>حسروان</u> را که بقراط و جالینوس شفاخانه <u>خلافت و نعمان و شافعی قبه</u> الاسلام سلطنت است
			+	همت <u>حسروانه</u> را که بقراط و جالینوس شفاخانه <u>خلافت و علم الهدی و جمال دین فئه</u> الاسلام سلطنت است
			+	بر حسب اعط القوس باربها وانزل... <u>الذار مانها؟! </u>
			+	قواعد شرع سید انام
			+	-
	+		+	المختص <u>با عفاف الله</u> المجیب مولانا ظهیر المله و الدین صدره حاصل <u>دائست</u> و با وجود آنکه بموجب <u>الولیک اباهی</u> بمثلهم
			+	ندای میرسید <u>لاجرم ایادی</u> عنایت
			+	مقتضی آن گشت
			+	صدارت عالی <u>مرتبت</u> را که <u>از</u> اعظم امور دین و دولت <u>گشت</u> و امهات مهمات کارخانه <u>خلافتست</u> ... بدو تفویض نمودیم
			+	صدارت عالی <u>مراتب</u> را که اعظم امور دین و دولت و امهات مهمات کارخانه <u>صلاحیت</u> ... بدو تفویض نمودیم
			+	مناصب شرعیه <u>برای</u> رویت او مفوض شناسند
			+	مناصب شرعیه <u>به رایت</u> و رویت او مفوض شناسند
			+	و <u>تعیین و تغیر</u> و تبدیل <u>متولیان</u>
			+	مربوط باشد
			+	<u>شمارند</u>
			+	<u>شمرند</u>

۱. ظاهراً چند کلمه در نسخه مجموعه ناخوانا بوده است که در نسخه شرفنامه نیز به همان صورت است.

جدول شماره ۴ ، نشان راه حج میر علیشیر نوائی

نوع تفاوت		مجموعه ازبکان		شرفنامه	
تغییر	جا بجائی کلمات	افتادگی و افزودگی	تصحیف	مکتوب شماره ۲۹ به عنوان «نشان راه حج جهت امیر علیشیر» صص ۱۵۹-۱۶۳	«نشان حضرت میر علی شیر برای داعیه حج» برگ های 26b تا 29b
			+	<u>مستخبران</u> مسالک	س ۲
			+	زمام ناچه اقبال <u>ما</u> را	س ۴
			+	هر صورت <u>که</u> از <u>خامه</u> ابداع <u>صحیفه دولت</u> خورشید شعاع	س ۷
			+	نکته ایست که سعاد دو جهانی را شامل و آینه <u>ایست</u> چهره مراد در آن <u>ممثل</u> <u>است</u> الحمدالله علی جزیل <u>نعمانه</u> و <u>تکثیر آلايه</u>	س ۱۰ و ۹
			+	غیری... <u>پیدان</u> شرف امتیاز نیافته	س ۱۵
			+	خلاصه... مجالست هدایت مآب... <u>است</u> هدایت مآب... است	س ۱۶
			+	<u>و ما تکرمنا</u>	س ۱۹
			+	در اوقاتی که... سایه امن و امان بر بلاد خراسان نه انداخته <u>بود مرکب</u> اقبال جهان پوی... در طلب بیداء می گشت	س ۲۳
			+	دست <u>تضرع</u> و ابتهاال برداشته	س ۲۴
			+	صحبت گرامی <u>آن</u> عمده المملکه	س ۲۵
			+	هرات که مقبل <u>شفاه</u> خواقین خورشید <u>جباه</u> است	س ۲۹
			+	در نظر <u>همت</u> عالی نهمت	س ۳۴
			+	بفوائد صحبت فردوس <u>تزیینش</u> فایز آمدیم	س ۳۸
			+	<u>اشغال</u>	س ۴۳
			+	<u>لاخطر</u>	س ۵۲
			+	<u>مهالک</u> و مسالک	س ۵۹
			+	چنان انتشار و <u>استشهار</u>	س ۶۱
			+	اشهر <u>ارکانست</u>	س ۶۴
			+	فی الناس <u>بلحج یاتوک</u> رجالا بشرف جواب اللهم لیبیک	س ۶۶
			+	غرض اصلی از <u>این</u> مقصود در <u>آنکه</u> در امکانه شریفه	س ۶۷
			+	از مجلس <u>شریفش</u> ... شکیبایی نبود	س ۷۰
			+	تا درین <u>فرصت</u> که میل <u>رای</u> شریفش	س ۷۳
			+	شوق <u>امصار</u> این نیت غالب آمده	س ۷۵

س ۷۶	از این معنی در نمی تواند <u>گذشت</u>	+	از این معنی در نمی تواند <u>گشت</u>
س ۷۹	بعد <u>قضای</u> الهی مقصود	+	بعد <u>قضاء</u> الهی <u>این</u> مقصود
س ۸۲	مقارن التماس او چنان <u>نسبت</u> گشت که اگر التماس <u>او درین</u> نوبت درجه قبول نیابد اثر حزن و ملالت... خواهد رسید	+	مقارن التماس چنان <u>منبعث</u> گشت که اگر التماس <u>در این</u> نوبت درجه قبول نیابد اثر حزن و ملالت... خواهد رسید
س ۸۶-۸۸	جهد <u>مستاع</u> بتقدیم رساند و از درگاه <u>واجب</u> المسئول استدعا آنست که در <u>کنف</u> صحت و سلامت بدین فایز گشته عن قریب شرف <u>مجالس</u> فردوس <u>شمایل</u> روزی گردد	+	جهد <u>مستطاع</u> بتقدیم رسانده و از درگاه <u>واهب</u> المسئول استدعا آنست که در <u>کهف</u> صحت و سلامت بدین <u>مطلوب</u> فایز گشته عن قریب شرف <u>مجلس</u> فردوس <u>شمایلش</u> روزی گردد
س ۹۱	<u>مطاوعت</u> و <u>متابعت</u> در هر <u>امر</u> از <u>اموری</u> که فرماید	+	<u>متابعت</u> و <u>مطاوعت</u> در هر از <u>امور</u> که فرماید
س ۹۲	حسب المقذور در کوشش <u>آن اهتمام</u> نمایند	+	حسب المقذور کوشش نمایند
س ۹۳	احتراز تمام لازم <u>دانند</u>	+	احتراز تمام لازم
س ۹۶	<u>احترام</u> آن عزیمت <u>بسته</u> باشند	+	<u>احرام</u> آن عزیمت باشند
س ۹۷	متعرض نشوند <u>در عهده دانند</u>	+	متعرض نشوند.

جدول شماره ۵، نشان تدریس ملا شمس الدین محمد

نوع تفاوت		مجموعه ازبکان		شرفنامه	
تغییر	جابجایی کلمات	افتادگی و افزودگی	تصحیف	مکتوب شماره ۱۲۹ به عنوان «نشان تدریس ملا شمس الدین محمد» صص ۲۲۳-۲۴	«صورت نشان تدریس مولانا شمس الدین» برگ های 35a تا 36a
		+	+	فرزندان کیوان قدر گردون اساس و <u>امراء</u>	فرزندان کیوان قدر <u>کیوان</u> گردون اساس و <u>امرای</u>
		+	+	وزرای عقده گشای صواب اندیشه و <u>نواب حریم سرا پرده اسرار و حجاب فضای بارگاه سلطنت و اقتدار</u> و سایر <u>منشیان ابواب</u> خلافت و باقی <u>منتسبان</u> انوار عنایت از اصول و فروع و <u>شریف و صغیر و کبیر</u> متعمم الله	وزرای عقده گشای صواب اندیشه و سایر <u>منتسبان ارباب</u> خلافت و باقی <u>منتسبان</u> انوار عنایت از اصول و فروع متعمم الله
+		+		مقاصد موافق خورشید <u>انجلا</u> را که اصول ابواب دین و دولت واصناف دقایق <u>ملک و ملت است</u> پیوسته	مقاصد موافق <u>نیت</u> خورشید <u>شعاع</u> را که اصول <u>فصول</u> ابواب دین و دولت و کشف اصناف دقایق ملت پیوسته
		+		اشاعه فنون هل یستوی الذین	اشاعه فنون <u>وایضاح</u> هل یستوی الذین
			+	<u>فکر</u> کفایت اثر	<u>ملک</u> کفایت اثر
			+	به احیاء مراسم <u>ایقان و ایمان</u> و ایجاد مدارس خیر	باحیاء مراسم <u>بر و امتنان</u> و ایجاد مدارس خیر
		+	+	<u>دولت</u> حکمت الهی... که مفتاح <u>مسایل</u> تذکره دولت	<u>بدالات</u> حکمت الهی... که مفتاح تذکره دولت
		+		مقتضی بوده	-
			+	بر ذمه اقتدار و <u>اختیار از فرایض می دانست</u> تا درین	بر ذمت اقتدار از <u>واجبات و فرض</u> <u>مردانست</u> تا درین
+			+	امنیت <u>متوجه</u> آن بود که از <u>مکمن</u> غیب	امنیت <u>منوح</u> ؟! آن بود تا از در غیب
		+	+	چون مولانا اعظم جامع الفضایل والحکم مولانا شمس الدین <u>محمد</u> که مدت مدید <u>حکمت العین</u> دقت نظر صائب تحریر و آداب البحث منطق <u>چند؟! تقریر طایفه تلامذه... رسانیده اند</u>	چون مولانای اعظم جامع الفضایل که مولانا شمس الدین <u>استرآبادی</u> که مدت مدید است بحکمت دقت نظر صاحب تحریر و آداب البحث منطق <u>چند؟! تقریر طایفه تلامذه... رسانیده</u>
			+	تعلیم او در بیان معانی <u>نسبت</u> عقاید همگنان گشته	تعلیم او در بیان معانی <u>سبب</u> عقاید همگنان گشته
			+	قابلیت تدریس... <u>بقعه شریف</u> به کمال داشت	قابلیت تدریس... <u>ربعه شریفه</u> بکمال داشت
			+	حکم فرمودیم که تدریس یک <u>صیفه شمالی از این</u> مدرسه	حکم فرموده تدریس <u>یکصیفه عالی</u> ازین مدرسه
		+	+	به افاده علوم <u>دینیه</u> و اشاعه فنون <u>یقینیه</u> اشتغال نموده	به افاده علوم <u>یقینیه</u> و اشاعه فنون اشتغال نموده
		+		اجتهاد تمام بجای آورد. <u>سبیل متولیان و مباشران امور اوقاف آنکه مولانا مشارالیه را مباشران شغل عظیم القدر دانسته و مراسم احترام و قواعد اعزاز و اکرام به تقدیم رسانند و چون بواجبی بدین قیام نمایند وظیفه او و معید طلبه را به دستور شرط واقف رسانند</u>	اجتهاد تمام بجای آورده <u>از جوانب برین جمله روند در عهد شناسند</u>

جدول شماره ۶، نشان قضاوت مولانا غیاث الدین محمد						
نوع تفاوت			مجموعه ازبکان	شرفنامه		
تغییر	جابجائی کلمات	افتادگی و افزودگی	تصحیف	مکتوب شماره ۲۶ به عنوان «نشان قضای شافعیان هرات برای مولانا غیاث الدین محمد» صص ۱۵۵-۱۵۶	بدون عنوان؛ برگ های 41a تا 41b	
		+	+	صحایف اعمال کافه انام و <u>صحایف</u> <u>آمال</u> <u>جمهور</u> خواص	صحایف اعمال کافه انام و <u>صحایف</u> <u>آمال</u> خواص	س ۳
			+	قاطبه <u>ایشان</u>	قاطبه <u>انسان</u>	س ۴
		+		قدرت شامله یزدانی آنست	قدرت شامله یزدانی <u>مقتضی</u> آنست	س ۵
		+		اصحاب دیانت که مبرم و امر محکم لاتلیسوالحق بالباطل	اصحاب دیانت که <u>حکم</u> مبرم و امر محکم لاتلیسوالحق بالباطل	س ۷
			+	و ماهذا <u>الافتضاء</u> من بیده الملکوت و <u>مشیه</u> من <u>الله</u> کتاب <u>الموقت نقاوه</u> تفصیل <u>آن جمل</u> و خلاصه تقریب <u>آن مجمل</u>	و ماهذا <u>القضاء</u> من بیده الملکوت و <u>مشقه</u> من <u>الیه</u> کتاب <u>الموقوفست نفاق</u> تفصیل <u>ان حمل</u> و خلاصه تقریب <u>این محل</u>	س ۹ و ۱۰
			+	دارالخلافه هرات و <u>توابع</u>	دارالخلافه هرات و <u>بقاع</u>	س ۱۲ و برگ 41b
			+	<u>رواج</u> دین قویم احمدی	<u>روایح</u> دین قویم احمدی	س ۱۴
		+		متصور نمی تواند بحمدالله و منه	متصور نمی تواند <u>بود</u> الحمدالله و المنه	س ۱۵
		+		اکثر بمذهب امام <u>اعظم</u> و <u>همام</u> <u>اقدام</u> ابوحنیفه کوفی <u>رحمت الله علیه</u> عمل می نمایند قضات جهت قطع و فصل <u>مخاصمات تعیین</u> پذیرفته	اکثر بمذهب ابوحنیفه کوفی عمل می نمایند قضات جهت قطع و فصل <u>مخاصمات تعیین</u> پذیرفته	س ۱۶ و ۱۷
		+		و بسیاری از خلائق که بر جاده مذهب <u>امام اعظم</u> و <u>مقتدای مکرم</u> <u>امام شافعی</u> <u>مطلبی اند رضی الله عنه</u> نیز بر مذهب <u>امام معظم</u> قطع و فصل می یابد و <u>انسب آنست</u> که جهت امور این طایفه	و بسیاری از خلائق بر جاده مذهب شافعی اند می باید <u>دانست</u> که جهت امور این طایفه	س ۱۸ و ۱۹
			+	مرافعات را موافق <u>مذهب مذکور</u>	مرافعات را موافق <u>تسرع</u>	
		+		مقرر شد...مولانا غیاث الملّه والدین محمد	مقرر شد...مولانا غیاث	س ۲۳
		+	+	در دارالسلطنه هرات و توابع <u>قاضی نافذ الامر به مذهب امام معظم شافعی</u> <u>مطالبی رضی الله عنه</u> باتسد و <u>فضایا و معاملات این طایفه را موافق تسرع شریف به قطع رساند</u>	در دارالسلطنه هرات و توابع <u>او</u> نافذ الامر باشد	س ۲۵
		+		چون مخاصمات...و بدو مفوض	چون مخاصمات...و <u>غیرذالک</u> بدو مفوض	س ۲۷
			+	<u>غیری</u> را با وی شریک ندانند	<u>غیر</u> را با وی شریک ندانند	س ۲۷
		+		سبیل فرزندان کامکار و امراء نامدار و صدور عالی مقدار و ارکان دولت علیا و اعیان ممالک عظمی و سایر برابر و عامه رعایا آنکه او را بدین شغل عظیم و امر جسیم مقرر دانسته در انداد و اعانت او شرایط سعی به جای آورند و دست او را قوی مطلق داشته تجیل و اعزاز او از واجبات شمرند. از جوانب برین جمله روند	-	از پایان مکتوب شرفنامه

جدول شماره ۷، نشان نقابت سادات سید شمس الدین محمد

نوع تفاوت		مجموعه ازبکان		شرفنامه	
تغییر	جابجائی کلمات	افتادگی و افزودگی	تصحیف	مکتوب شماره ۲۶ به عنوان «نشان ابقای سید شمس الدین محمد در منصب نقابت سادات و تعیین مبلغ پانزده هزار کپکی در سال برای او» صص ۱۵۶-۱۵۹	بدون عنوان؛ برگ های 42a و 42b
			+	<u>مسلكه العلم مصباح الابصار</u>	س ۵ <u>ملكه القلم مصباح الابصار</u>
			+	حیات سرمد <u>ممنوع</u> داشته است لواء عرش	س ۶ حیات سرمد <u>ممنوع</u> داشته است <u>مناصب لوائی</u> عرش
		+	+	قل لا <u>اسئلكم عليهم</u> اجرا	س ۱۰ قل لا <u>اسئلكم</u> اجرا
			+	<u>در</u> برج سعادت که یک	س ۱۲ <u>دراری</u> برج سعادت که یکی
			+	<u>بشکرانه</u> ادراک	س ۱۵ <u>بشکر</u> ادراک
		+	+	همواره دست تشبیت بذیل <u>همت عالی</u> <u>نهمت این دو طایفه بزرگوار و این دو قوم نامدار عالی مقدار مستحکم دانسته ایم بدان جهت جهت بشری بدان گراید و ارباب نیاز را از دست برآید بهر یک از این دو طبقه ارجمند قاعده اخلاص مرعی فرمودها لحمدلله علی مآثر توفیقه</u>	س ۱۶ همواره دست تشبیت بذیل این طایفه بزرگوار داشته <u>ام</u> الحمدلله علی مآثر توفیقه
		+		<u>تقریب این دو مثال و تشبیت این مقال آنکه عالیجناب نقابت مآب سیادت مآب... عبارت طولانی شامل القاب، تممید سیادت و تدریس سید شمس الدین... ایشان را... معاف فرمودیم تا... به نشر علوم دینی و درس فنون یقینه اشتغال فرمایند...</u>	س ۲۰ -
			+	بطریق نذر مبلغ پانزده هزار کپکی <u>اندر</u> محل نقد بی <u>شائبه</u> قصور و انکسار بدیشان <u>رسانند</u>	س ۲۱ بطریق نذر مبلغ پانزده هزار <u>دینار</u> از محل نقد؟! بی <u>شائبه</u> قصور بدیشان <u>رسانیده</u>
		+		در ایصال و سرانجام آن نهایت سعی بظهور رسانند <u>سبیل امراء نامدار و دیوانیان عالی مقدار و متصدیان اشغال و متصرفان اعمال آنکه در باب تبجیل و اکرام ایشان قصوی جهد مسلوک دانسته به نوعی عمل نمایند که اثر شکر باز رساند. از جوانب برین جمله بروند</u>	از پایان مکتوب س ۲۲

جدول شماره ۸، نشان نیابت موقوفات خواجه نظام‌الدین سید احمدی

نوع تفاوت				مجموعه ازبکان	شرفنامه	
تغییر	جا بجائی کلمات	افتادگی و افزودگی	تصحیف	مکتوب شماره ۲۴ به عنوان «نشان تایید نیابت تولیت خواجه نظام‌الدین سید احمدی برای موقوفات حرمین مبارکین که توسط میر علی شیر انجام گرفته بود» صص ۱۵۲-۵۳	بدون عنوان؛ برگ‌های 46a و 46b	
	+	+		و <u>صدور</u> منشرح <u>الصدر</u> و <u>وزرای</u> عالی قدر	<u>صدر</u> منشرح <u>الصدور</u> عالی قدر	س ۱ و ۲
			+	منزلت اولی و <u>اخروی</u>	منزلت اولی و <u>اخری</u>	س ۵
		+		وقفیه <u>احوال</u> و سجل آمال	وقفیه سجل و آمال	س ۶
			+	ایام و <u>لال</u> طویل	ایام و <u>لیال</u> طویل	س ۷
			+	سنن <u>سنیه</u>	سنن <u>رضیه</u>	س ۱۳
			+	<u>تعیین</u> کرده ما دانند	<u>تعیین</u> کرده ما دانند	س ۲۳

جدول شماره ۹، نشان رخصت سلطان اسکندر میرزا

نوع تفاوت			مجموعه اوزبکان	شرفنامه	
تغییر	جابجائی کلمات	افتادگی و افزودگی	تصحیف	مکتوب شماره ۱۹۰ «نشان رخصت سلطان اسکندر میرزا» صص-۲۷۴-۷۶	«نشان رخصت سلطان اسکندر میرزا» (برگ های- 46b 48a)
		+	+	بارگاه <u>سپهر رکاب</u> و مقربان درگاه... علی تفاوت طبقاتهم و <u>اختلاف درجاتهم</u>	س ۳ و ۴ برگ 46b
		+		مبذول می داریم مقصود از تبیین این مقدمه و ترتیب این مقاله آنکه	س ۱۹ برگ 47a
+		+		<u>سعادت مند</u> محض رحمت مهیمن متعال	س ۲۱
			+	<u>مزید</u> شفقت	س ۲۵ برگ 47b
			+	چون <u>مقدار</u> ؟ برادر مغفرت شعار سعادت آثار <u>معین مایقرا</u> و ادام که <u>ولد</u> بزرگوار اوست	س ۲۸ و ۲۹
			+	<u>فرزند</u> اعز غفران <u>دثار</u>	س ۳۰
			+	تا آنکه فرزند مشارالیه را ضعف گونه عارض <u>کسب</u>	س ۳۳
			+	در <u>صالحات</u> صباعی به تقدیم رفت	س ۳۴ و ۳۵
			+	و پیوسته <u>نیز آن</u> عزیز فرزند را <u>همین ما بر</u> سعادت ازلی	س ۳۶ و ۳۷
			+	و پیوسته نهایت <u>اهل</u> و <u>آرزو</u> این طریقه را دانسته	س ۳۸ و
			+	از... رفتن <u>یورش</u> و لشکر معاف و مسلم باشد	س ۴۳ و ۴۴ برگ 48a
+		+	+	در باب <u>توقیر</u> و اکرام و <u>اجلال</u> <u>فرزند مشارالیه</u> نمایند <u>والی آخر</u>	س ۴۸ و ۴۹ برگ 48a
				در باب <u>توقیر</u> و اکرام و <u>احترام او سعی بلیغ</u> نمایند و از <u>جوانب بین جمله روند در عهده</u> <u>شناسند</u>	

مقایسه و بررسی

در جدول شماره ۱، بیش‌تر تفاوت‌ها به تصحیف و یا بدخوانی کاتب مربوط است. در این مورد که نقطه‌ها و حرف‌های یک کلمه جابجا می‌شود، از روی شکل کلمه و محل به کار رفتن می‌توان صحیح آن را حدس زد. به عنوان نمونه، عبارت «از بدو ... نشو **مضمون شجره** خلافت انتماء» که شکل صحیح واژه‌های مشخص شده آن «**غصون ثمره**» بوده و یا «**ممد** حراست و محافظت او بوده و سالم و قائم گذرانند» واژه‌های «مجدد» و «غانم» که در نسخه شرفنامه آمده، صحیح‌تر است.

عنوان مخاطب مکتوب در مجموعه اوزبکان با تفاوت و جابجائی ضبط شده، اما در عنوان مکتوب شکل صحیح رعایت شده است. در سه مورد واژه‌ها را کاتب به طور کلی عوض کرده است، مثل تبدیل «هدایت صراط مستقیم» به «هدایت دلیل مستقیم». به طور کلی کاتب این مکتوب از مجموعه اوزبکان، دقت و توجه نظر کم‌تری در مقایسه با نسخه شرفنامه داشته است.

در جدول شماره ۲ - که نامه‌ای در خصوص منصب مذهبی محتسب است - بیش‌تر تغییرات نیز به شکل تصحیف و حذف واژه‌ها و عبارات دیده می‌شود. ظاهراً کاتب این مکتوب در مجموعه اوزبکان دقت نظر اندکی اعمال داشته است. در مواردی نیز مثل عبارت آخر، احتمالاً به مکتوب اوزبکان مربوط است.

مکتوب نسبتاً طولانی در جدول ۳ به مقام صدارت مربوط است. در مجموعه اوزبکان، «ظهیرالدین» از عنوان مخاطب نامه افتاده است. علاوه بر تصحیفات در رونویسی مکتوب اوزبکان مثل «متولیان» به «متوطنان»، در موارد فراوانی از متن افتادگی وجود دارد. در سطرهای ۲۸ و ۴۱ از شرفنامه، واژه‌ها با تفاوت در اوزبکان دیده می‌شوند. در این مورد نیز به نظر می‌رسد شرفنامه دقیق‌تر است.

جدول ۴، یکی از مکتوبات مشهور درباره علیشیر نوائی است. به گفته پژوهشگر مجموعه اوزبکان، برخلاف نظر پژوهشگران مبنی بر مخالفت سلطان حسین بایقرا با

سفر حج میر علیشیر و با وجود درخواست‌های مکرر وی (فرهانی منفرد، ۱۳۸۵، ص ۲۰۲)، «از این نشان برمی‌آید که سلطان حسین بایقرا، با درخواست میر علیشیر برای سفر حج موافقت داشته است» (صفت‌گل، ص ۱۴). اما از سوی دیگر، به نظر می‌رسد که این مکتوب تنها نظر پیشین را تکمیل می‌کند؛ چنان‌که در بخشی از سند چنین آمده است: «مقارن التماس چنان منبعت گشت که اگر التماس در این نوبت درجه قبول نیابد، اثر حزن و ملالت ... خواهد رسید». (صفت‌گل، صص ۶۳ - ۱۵۹؛ کرمانی، برگ ۲۹a)

بعلاوه، این سند در اصل از شرفنامه اخذ شده و مطلبی افزون بر شرفنامه ندارد. بیش‌تر تفاوت‌های هر دو مکتوب در موارد فراوانی به تصحیفات مربوط است. علاوه بر این، هر دو مکتوب دارای مواردی است که در مکتوب دیگر دیده نمی‌شود. با این حال، به نظر می‌رسد مکتوب شرفنامه قابلیت اعتماد بیش‌تری دارد.

براساس جدول شماره ۵، می‌توان بر مکتوب اوزبکان اعتماد بیش‌تری کرد و آن را کامل‌تر محسوب داشت. عمده تصحیفات، مربوط به نسخه شرفنامه است و در بیش‌تر موارد مجموعه اوزبکان کامل‌تر است. با این حال، عنوان مخاطب مکتوب در شرفنامه دقیق‌تر است.

جدول ۶ علاوه بر تصحیفات و افتادگی‌ها و یا افزودگی‌ها، دربرگیرنده نکته‌هایی درخور بررسی است. در مکتوب شرفنامه، شخصیت‌های دینی مشهور در فرقه‌های اهل تسنن بدون اکرام و القاب ذکر شده؛ در حالی که در مجموعه اوزبکان، از واژه‌های پر طمطراقی در مورد «ابوحنیفه» و «امام شافعی» استفاده شده است. به نظر می‌رسد که کاتب مجموعه اوزبکان تعصب دینی و تعلقات مذهبی بیش‌تری در قیاس با همتای خود در مجموعه شرفنامه داشته است و به عبارت دیگر، مکتوب، تحت‌تأثیر محیط مذهبی کاتب قرار گرفته است.

با این‌که براساس جدول ۷ افتادگی‌های فراوانی برای مکتوب شرفنامه دیده می‌شود، اما در مورد افزودگی‌های مکتوب اوزبکان نیز نمی‌توان تصمیم و نظر قاطعی ابراز

کرد. زیرا با در نظر نگرفتن عبارات افتاده، آسیبی به متن وارد نمی‌شود. عنوان مکتوب با آنچه از کلیت و افزوده این مکتوب حاصل می‌شود، یکی نیست و دارای اختلافاتی است. با این‌که عنوان مکتوب ابقای شمس‌الدین محمد به منصب «نقابت» است، اما آنچه از مضمون برداشت می‌شود، اشتغال به «نشر علوم دینی و درس فنون یقینیه» است.

از سوی دیگر، واحدهای پولی مکتوب‌ها متفاوت است. در مکتوب شرفنامه از واژه «دینار» استفاده شده؛ در حالی که در مجموعه اوزبکان «کپکی» به کار رفته است. به نظر می‌رسد دینار با ریشه پهلوی (معین، ۱۳۸۳)، اصطلاحی بوده که برای حوزه تمدنی تیموریان و مخاطبان مکتوب خواجه عبدالله مروارید کاربرد بیشتری داشته و رایج‌تر بوده است؛ در حالی که واژه کپکی برگرفته از نام کبک‌خان، شاهزاده مغولی و رواج‌دهنده این نوع سکه در ماوراءالنهر (دولت‌آبادی، ۱۳۸۶، ص ۲۳۷)، به حوزه تمدنی اوزبکان نزدیک‌تر است و البته کاتب مجموعه، می‌باید واژه‌ای را به کار ببرد تا برای خوانندگان خود قابل فهم باشد. این موضوع، بی‌تردید به حوزه‌های زمانی یا مکانی متفاوت نویسنده مکتوبات و همچنین تفاوت‌های مالی و پولی هر دو مکتوب مربوط است.

اختلافات و تفاوت‌ها در جدول ۸ به حداقل می‌رسد و در هر دو نسخه، واژه‌ها و اصطلاحاتی است که در مکتوب دیگر به صورتی بی‌دقت نوشته شده است و در مقایسه، مزیتی بر یکدیگر ندارند.

در جدول ۹، مقایسه مکتوبات تصحیفات و افتادگی‌های هر دو مکتوب دیده می‌شود. با این حال، رونویسی مکتوب اوزبکان با دقت کم‌تری صورت گرفته است. به عنوان مثال، پایان نسخه اوزبکان به جای جمله دستوری و مشهور دیوانی «از جوانب بین جمله روند در عهده شناسند»، از عبارت «الی آخر» استفاده شده است. در این موارد، به نظر می‌رسد خلاصه‌سازی این عبارت در مجموعه اوزبکان، نشان از بی‌توجهی کاتب به این روایت بوده است.

برخی از محققان نیز به شرایط روحی و حتا جسمی کاتب در هنگام نسخه‌برداری توجه کرده‌اند. به سخنی دیگر، کاتبان تحت‌تأثیر فشار کار روزانه خود در پایان روز دقت کم‌تری در مقایسه با ابتدای روز دارند و حتا می‌توان از روی زیبایی خطوط منحنی، کتابت روزانه وی را تعیین کرد (جعفری‌مذهب، ۱۳۸۱، ص ۵۱۷). این مسئله به عنوان شرایط تحمیل شده بر کاتب، می‌تواند بر نوشته وی تأثیر بسزائی داشته باشد.

مکتوب ۱۸ از مجموعه اوزبکان با عنوان «نشان راه حج امیر علیشیر به میرمحمد مقیم» (صفت‌گل، ص ۱۶)، با مکتوب «نشان راه حج امیرمحمد کیخسروی مقیم» در شرفنامه نیز ظاهراً مکتوبی یکسان است که تنها از روی جدول ارائه شده در مکتوبات اوزبکان قابل بررسی است. زیرا متن این مکتوب در مجموعه اوزبکان نیامده است.

نتیجه

بی‌تردید نسخه‌برداری رونویسی از هر مکتوب را، می‌توان روایت تازه‌ای از آن مکتوب برشمرد و طبیعی است که در اثر جدید، محیط و شرایط متفاوت نسخه‌پرداز، امکان انعکاس پیدا می‌کند. بر همین اساس عوامل تغییر و تحول، شرایط ذهنی کاتبان را می‌توان با مقایسه روایت‌ها نشان داد. به این امر تا حدودی در بخش بررسی پرداخته شده است.

براساس این پژوهش، مجموعه اوزبکان ۱۰ مکتوب از شرفنامه نسخه‌پردازی کرده که نتیجه مقایسه‌ها نشان می‌دهد، نسخه برگردان رویمر برای چاپ شرفنامه (دست‌کم در این مکتوبات) در بیش‌تر موارد در مقایسه با مجموعه اوزبکان دارای برتری‌هایی است. افزون بر این، رونویسی مکتوب نه تنها تحت‌تأثیر لغزش‌های کاتب قرار داشته، بلکه محیط فرهنگی، اجتماعی، زبانی و غیره کاتب نیز در مکتوب جدید خود را نشان می‌دهد.

افزودگی‌ها و عباراتی که در نسخه رویمر وجود ندارد، می‌باید مورد مطالعه مجدد و دقت بیش‌تری قرار گیرد. زیرا معلوم نیست که اضافه‌های موجود، از کاتب جدید است

یا افتادگی‌های نسخه‌روایم (نسخه‌اساس رویم، نسخه‌کتابخانه‌استانبول است). از این رو، به‌سادگی نمی‌توان در مورد افتادگی‌های نسخه‌داوری کرد. دشواری‌های مطالعه نسخه برگردان رویم از شرفنامه و کمیاب بودن اثر وی و نیز ابهاماتی که با چاپ مکتوبات اوزبکان درباره نسخه معتبر شرفنامه به وجود آمده، ضرورت تصحیح انتقادی شرفنامه را آشکار می‌سازد.

◆ منابع

- ۱- افشار، ایرج (۱۳۳۱). شرفنامه - انشای مروارید، مهر، تهران، سال هشتم، شماره ۱۱، فروردین.
- ۲- جعفری‌مذهب، محسن (۱۳۸۱)، پائیز و زمستان). نکاتی درباره مقالات انجامه. نامه بهارستان، دفتر ۶، (۶).
- ۳- جوینی، منتجب‌الدین بدیع (۱۳۸۴). عتبه‌الکتبه. (علامه قزوینی، کوششگر). تهران: اساطیر.
- ۴- دولت‌آبادی، عزیز (۱۳۸۶). فرهنگ واژه‌های ترکی و مغولی در متون فارسی. تبریز: دانشگاه تبریز.
- ۵- صفت‌گل، منصور (۱۳۸۵). پژوهش درباره مکتوبات فارسی ایران

- و ماوراءالنهر. توکیو: مؤسسه مطالعات زبان‌ها و فرهنگ‌های آسیا و آفریقا.
- ۶- عروضی‌سمرقندی (۱۳۸۱). چهار مقاله. (محمد معین، مصحح). تهران: زوار.
 - ۷- فرخی، یزدان (۱۳۸۶، زمستان). نقد و بررسی دستورالکاتب. آئینه میراث، دوره جدید ۳۹، ۵ (۴).
 - ۸- فرهنگی‌منفرد، مهدی (۱۳۸۱). پیوند سیاست و فرهنگ در عصر زوال تیموریان و ظهور صفویان. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
 - ۹- مروارید، خواجه عبدالله (۱۹۵۱ م.). شرفنامه. (هانس روبرت رویم، مترجم و مفسر). ویسبادن: چاپخانه فرانس اشتاینر.
 - ۱۰- معین، محمد (۱۳۸۳). فرهنگ فارسی، تهران: امیرکبیر.
 - ۱۱- میهنی، محمدبن عبدالخالق (۱۳۷۵). دستور دبیری. (سیدعلی رضوی بهابادی، کوششگر). یزد: بهابادی.
 - ۱۲- نخجوانی، محمدبن هندوشاه (۱۹۶۴). دستورالکاتب فی تعیین المراتب. (علیزاده، مصحح). مسکو: انتشارات دانش.
- 13- Paul, Jürgen (1998), "Enšā" Encyclopedia of Iranica, (Vol: VIII) California: Mazda publishers.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

